

СЕКЦІЯ 5 СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 364.4-053.6:343.262.2(045)

СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анголенко В.В., аспірант
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті крізь призму становлення нормативно-правової законодавчої бази служби пробації України проаналізовано соціально-педагогічний аспект проблеми поширення девіантної поведінки в неповнолітніх. Висвітлено погляди на сутність і причини девіантної поведінки неповнолітніх із позицій різних наук: філософських, соціологічних, юридичних, культурологічних, психологічних, педагогічних, кожна з яких розробляє власні підходи до розгляду порушених питань і надає суттєву базу для вироблення науково обґрунтованої концепції діяльності працівників пробації з неповнолітніми правопорушниками як дієвого шляху подолання проблеми девіантної поведінки дітей і підлітків.

Ключові слова: девіантна поведінка, неповнолітні, класифікація девіацій, соціальна стабільність, соціальна норма, соціальна дезорганізація, правопорушення, пробація.

В статті через призму становлення нормативно-правової законодательної бази служби пробації України проаналізовано соціально-педагогічний аспект проблеми розповсюдження девіантного поведінки у несовершеннолетних. Особое внимание уделено сущности и причинам возникновения девіантного поведінки несовершеннолетних с позиций разных наук: философских, социологических, юридических, культурологических, психологических, педагогических, в каждой из которых разработаны собственные подходы к изучению затронутых вопросов, которые предоставляют существенную базу для выработки научно обоснованной концепции деятельности сотрудников пробації с несовершеннолетними правонарушителями как действенного пути решения проблемы девіантного поведінки детей и подростков.

Ключевые слова: девіантное поведение, несовершеннолетние, классификация девиаций, социальная стабильность, социальная норма, социальная дезорганизация, правонарушения, пробація.

Angolenco V.V. ENTITY, REASONS AND CONSEQUENCES OF DEVIANT BEHAVIOUR OF MINORS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF PROBATION SYSTEM IN UKRAINE

In this article in terms of formation of the normative and legal legislative base of probation service of Ukraine the social and pedagogical aspect of a problem of distribution of deviant behavior of minors has been analyzed. Special attention has been paid to presentation of an entity and origins of deviant behavior of minors from the perspective of different sciences: philosophical, sociological, legal, culturological, psychological, pedagogical, in each one have been developed the own approaches to reviewing of the raised questions which provide an essential basis for formulation of the evidence-based concept of activities of probation workers with minor offenders, that is an effective solution of a problem of deviant behavior of children and teenagers.

Key words: deviant behavior, minors, classification of deviations, social stability, social norm, social disorganization, offenses, probation.

Постановка проблеми. Погіршення економічного та соціального становища населення, що спостерігається сьогодні в Україні, призводить до поширення девіацій серед неповнолітніх, які найменш захищені від негативних впливів соціального середовища. Зростаюча бідність, збільшення кількості неповних сімей, безробіття, алкоголізм призводять до того, що батьки не можуть, а часто і не хочуть виховувати дітей відповідно до правових і моральних норм суспільства. Перелічені й інші негативні явища у функціонуванні сучасного

суспільства зумовлюють поширення девіантної поведінки дітей і підлітків. Численні труднощі адаптації підлітків до несприятливої соціальної дійсності визначають значні масштаби поширення девіантної поведінки серед неповнолітніх в Україні.

Для суспільства найбільш небезпечними видами девіантної поведінки є правопорушення та злочини, що караються позбавленням волі, які розширюють масштаби криміналізації підлітків і супроводжуються щорічним зростанням рецидивної злочинності неповнолітніх.

Україна зробила низку важливих кроків шляхом реалізації міжнародних зобов'язань щодо попередження і подолання проблеми зростання дитячої та підліткової злочинності. Так, 2015 р. набув чинності Закон України «Про пробацію», який регламентує особливості пробації щодо неповнолітніх, яка спрямована на забезпечення їх нормального фізичного та психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

У контексті створення нової системи пробації щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, розробки концепції сприяння їх соціальному вихованню, набуттю нового позитивного соціального досвіду, виправленню особистісних вад безпосередньо у громаді, без суспільної ізоляції, актуалізується необхідність розглянути та систематизувати наукові підходи до висвітлення сутності, причин і наслідків виникнення девіантної поведінки в неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на міждисциплінарний характер проблеми виникнення девіантної поведінки неповнолітніх, окремі її аспекти дістали відображення в різноманітній науковій літературі зарубіжних і вітчизняних вчених. Провідними в контексті нашого дослідження є праці із соціології (Е. Дюркгейма, В. Томаса, Ф. Знанецького, Р. Фріса, Е. Тирик'яна, Т. Шибутані, Л. Козера, Р. Мертона, Т. Парсонса та ін.), права (О. Бандурки, Т. Гарасиміва, О. Джужи, О. Зубкова, В. Львовичка, В. Наливайко, О. Неживець, М. Панасюк, В. Прусса, М. Садовнікової, В. Трубнікова, Д. Ягунова, А. Ярового та ін.), психології (Н. Максимової, Л. Ростовової, Н. Савчук, І. Ярмиш та ін.), педагогіки (О. Беца, В. Кривуши, В. Синьова та ін.) і безпосередньо соціальної педагогіки й соціальної роботи, в яких містяться педагогічні та соціальні аспекти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх (О. Безпалько, Р. Вайноли, М. Галагузової, А. Капської та ін.). У роботах вчених розкриті різні аспекти девіантної поведінки, чинники її виникнення, форми й методи профілактичної роботи та подолання девіантної поведінки (І. Звереві, С. Харченка та ін.). Праці науковців висвітлюють сутність і специфіку соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації неповнолітніх засуджених (О. Карамана, В. Лютого та ін.). Дослідники обґрунтовують основні принципи профілактики та боротьби зі злочинністю неповнолітніх, зокрема ВІЛ-інфікованих (Т. Журавель); визначають специфіку ресоціалізації наркозалежних (Ю. Чернецька).

Вивчення доробку вчених дозволяє стверджувати, що сьогодні наукова позиція щодо сутності девіантної поведінки неповнолітніх, причин її виникнення та наслідків для соціалізації особистості та суспільства, потребує перегляду в контексті соціальних змін, хоча дослідниками накопичено значний теоретичний і фактологічний матеріал у межах різних наукових напрямів.

Постановка завдання. Метою статті стало визначення крізь призму становлення нормативно-правової законодавчої бази служби пробації України сутності, причин і наслідків виникнення девіантної поведінки в неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку дослідження порушеної проблеми зазначимо, що власне поняття девіантної поведінки досить складне й комплексне, створювалося багатовіковою історією, інтегруючи в собі ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів і надбання різних наук: філософських, соціологічних, юридичних, культурологічних, психологічних, педагогічних, у кожній з яких розроблено власні підходи до розгляду, вирішення й обґрунтування проблеми.

Тривалий час різні аспекти девіантної поведінки входили до предмету вивчення філософських шкіл, накопичені там ідеї є актуальними і сьогодні, оскільки розроблялися в широкому контексті осмислення взаємодії між особистістю та суспільством (державою). Так, з теоретичних позицій античних філософів Геракліта, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки, поведінка особистості може бути адекватною лише в разі, коли мета держави та її регулятивні механізми відповідають розумним потребам і цінностям людини, які, своєю чергою, є узгодженими з вимогами моралі й моральності суспільства.

Для розуміння сутності девіантної поведінки неповнолітніх важливим є те, що у філософії Середньовіччя девіантна поведінка вкладається в теоцентричну систему «праведність – гріх, істинність – ересь», хоча інструментами соціальної регуляції були форми (суди святої інквізиції), які самі по своїй природі відзначалися відхиленням від загальнолюдських гуманістичних цінностей [1]. Попри зазначене, в ідях мислителів того часу (Августіна Аврелія, Боеція, Іоанна Скота Еріугена, Фоми Аквінського) віддзеркалено гуманістичні погляди на людину. Концептуальні підходи до визначення взаємодії індивіда та суспільства, вироблені в ті часи, тлумачать девіантну поведінку особистості через усвідомлення того, що людина посідає особливе місце в світобудові саме завдяки своїй здатності

розрізняти добро і зло, має право вибору внаслідок наявності даної Богом свободної волі. У такому сенсі девіантна поведінка співвідноситься з помилками людей, спричиненими неправильним використанням свободи вибору. Внутрішнім регулятивним механізмом вважається совість, а основним зовнішнім – церква, яка забезпечує очищення через сповідь і відпущення гріхів.

Досліджуючи динаміку поглядів учених на сутність девіації варто зазначити, що у філософії науковців наступної доби – Т. Гоббса, Дж. Локка, Б. Спінози – обґрунтовано положення, за яким підґрунтям девіантної поведінки є внутрішня нестійкість людини. Загалом, гносеологія Нового часу намагається раціонально відповісти на питання: де й у чому шукати джерело людських помилок? Як і в Середньовіччі, джерелом помилки визнавалося зловживання людиною властивою їй свободою волі, але цього разу місце вищої істоти, яка надає людині такий вибір, зайняв людський розум, що означало іманентність девіації людській природі. З другого боку, вченими підкреслювалася чуттєво-емоційна природа людини, тому в дослідженнях на перший план виходить роль особистого інтересу в поведінці людей, в основу моралі покладаються чуттєві враження, самолюбність, насолода і правильно витлумачений особистий інтерес.

У більш пізніх концепціях девіантної поведінки теоцентричний підхід було замінено на людиноцентричний, що означало іманентність девіації людській природі. Світ повсякденності й буденності перетворюється на головну цінність – філософія більше не працює з категоріями «сутність», «закон» тощо, за допомогою яких відтворюється стійкий порядок буття, його визначеність. Головною характеристикою природи і людини оголошується невизначеність. Соціокультурний аспект проблеми девіантної поведінки найбільш яскраво представлений філософією Ф. Ніцше, екзистенціалізмом Ж.-П. Сартра, філософією постмодерну. У підсумку, туга/страждання виявляється перманентною структурою людського буття. Люди намагаються втекти від неї, конструюючи втішні міфи і намагаючись зберегти свою свободу, вдаються до різних форм відхилення, нестандартної, у кінцевому підсумку – девіантної поведінки.

Отже, підсумовуючи погляди філософів-класиків на досліджувану проблему, наголосимо, що девіантна поведінка, з погляду філософії, здебільшого виражається через окремі вчинки або систему вчинків, які завжди являють собою небез-

пеку для соціальної стабільності, загрозу для життя людей, соціуму, суперечать правовим або моральним нормам і законам певного суспільства.

Девіантна поведінка у класичній і неокласичній філософії завжди відзначається соціокультурним аспектом, на який важливо зважати в контексті розробки концепції сприяння соціальному вихованню неповнолітніх, що перебувають у конфлікті із законом, безпосередньо у громаді, без суспільної ізоляції. Тож зазначимо, що, на думку філософів, досліджуване поняття необхідно розглядати через структуру загальної теорії соціальних відхилень, а саме:

- через феноменологію соціальних відхилень, тобто загальну характеристику та класифікацію вчинків людей, які відхиляються від норми, їхніх негативних наслідків для індивіда та суспільства, структуру, динаміку, географію та прогноз соціальних відхилень, взаємозв'язок між різними їх видами;

- через етіологію соціальних відхилень, дослідження того, що сприяє їх існуванню та прояву в сучасних умовах, конкретних причин і умов вияву девіацій; визначає соціальні та психологічні механізми формування антигромадської поведінки, властивостей особистостей порушників соціальних норм; здійснює диференціацію й еволюцію негативних проявів, виходячи з об'єктивних і суб'єктивних причин;

- через профілактику соціальних відхилень, зокрема й форми та методи попередження й припинення антигромадської поведінки людей.

Наголосимо, що на відміну від філософів, представники психобіологічного напрямку: Л. Берман, Ч. Ломброзо, К. Лоренц, К. Льюїс, В. Пірс, Е. Сміт, В. Шелдон, М. Шлапп [2], пояснювали девіантну поведінку як природне біологічне явище, обумовлене фізичними та психічними особливостями самої особи, якій така поведінка притаманна, її конституційними властивостями тощо.

У межах зазначеного напрямку людина розглядалася у відриві від реальних умов свого соціального буття, до того ж значна поширеність і популярність у науковій думці ХХ ст. психобіологічних концепцій девіантної поведінки може бути пояснена сукупністю різних причин: досить об'єктивними надіями на можливості інтерпретації численних емпіричних досліджень, виконаних у межах біологічних наук, у висвітленні причин таких негативних явищ, як алкоголізм, злочинність, наркоманія тощо; недостатньою увагою попередників до вивчення надвпливового мотиваційного боку вчинків

людини й зосередженням наукової уваги на зазначеному питанні; нарешті, зацікавленістю правлячої еліти в ідеї «біологічної обумовленості антигромадської поведінки» з метою зняття із себе відповідальності за вирішення гострих соціальних проблем.

Однією з культових теорій, розроблених у межах такого напрямку, стала теорія психоаналізу З. Фрейда, з погляду якої, девіантна поведінка була представлена у вигляді прояву вроджених, закладених у психіці людини несвідомих інстинктів і потягів, переважно сексуального характеру.

Отже, з позиції психобіологічних теорій, виникнення девіантної поведінки, як і будь-якої іншої поведінки людини, є результатом взаємодії спадковості, нейрофізіології та чинників оточення, до того ж спадковості в такому процесі надається провідна роль. Так, за твердженням італійського психіатра й антрополога, фахівця в області генетики-біологічної кримінології Ч. Ломброзо, існують «природжені злочинці», які фізично відрізняються від звичайних людей і мають схильність до асоціальних вчинків [3]. Теорія дослідника пов'язана з тим, що, використовуючи антропометричний метод, він виділив 37 характеристик «вродженого асоціального типу», стверджуючи, що людина приречена стати девіантом, оскільки не може звільнитися від природжених асоціальних властивостей.

Охарактеризоване вище дослідження спадкових психобіологічних передумов розвитку девіантної поведінки співвідноситься із психологічною теорією В. Шелдона, який обґрунтував зв'язок між типами темпераменту і поведінки та типами соматичної будови людини. Дослідник говорив про існування трьох провідних видів статури: ендоморфного (з розвиненими внутрішніми органами), мезоморфного (з розвиненим скелетом і м'язами), екторморфного (з ніжною шкірою і добре розвинутою нервовою системою), які корелюють із трьома типами темпераменту (вісцеротонією, соматонією, церебротонією). Поєднання названих типів темпераменту обумовлює певний психотип. Так, соматотонія характеризується потребою в задоволенні, прагненням до панування і влади, схильністю до ризику, агресивністю. Церебротонія, навпаки, відрізняється стриманістю, соціофобією, схильністю до самотності. Згідно з дослідженнями В. Шелдона, серед людей, що мають девіантну поведінку, переважають мезоморфи.

Далі зазначені ідеї було інтерпретовано у психології в більш сучасну теорію акцентуацій. У контексті дослідження наукових підстав для розробки концепції діяльності

нової системи пробації щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, наголосимо, що за даними А. Личка, найбільш схильні до девіантної поведінки підлітки з нестійкими, епілептоїдними й істероїдними, і дещо менше – із шизоїдними, гіпертивними й емоційно-лабільними типами акцентуації характеру. Автор вказує на наявність певної залежності між типами акцентуації та причинами правопорушень. Посилаючись на дослідника, зауважимо, що крадіжка для підлітка з нестійким типом – це найчастіше шлях роздобути кошти для розваги; для гіпертіма – престиж; для епілептоїда – збагачення, ризик, спрага гострих відчуттів; для шизоїда – відновлення «соціальної справедливості», що часто своєрідно ним розуміється. Для вивчення проблеми розвитку девіацій у неповнолітніх важливим є висновок А. Личка, що з дорослішанням й досягненням зрілості більшість акцентуацій може згладитися або зовсім зникнути [4].

Продовжуючи дослідження сутності, причин і наслідків виникнення девіантної поведінки в неповнолітніх, наголосимо, що принциповою відмінністю від попередньої думки вчених, що також дістала ґрунтовної наукової розробки у ХХ ст., особливо у працях радянських соціологів і психологів, є розгляд девіантної поведінки як соціального явища, яке не може бути пояснено лише з біологічних позицій. Так, у психологічному словнику девіантної поведінкою називають систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам [5]; у тематичному словнику-довіднику із соціології та у філософському словнику девіантну поведінку (лат. *deviatio* – відхилення) позначають як вчинки, діяльність людини, яка не відповідає офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам, стереотипам, зразкам; девіантна поведінка розуміється як соціальне явище, що виникло історично, властиве класовому суспільству, яке виражається у відносно поширених, масових формах людської діяльності, невідповідних офіційно встановленим або фактично сформованим нормам [6; 7].

Підкреслимо, що категорія «девіантне» є загальним поняттям у характеристиці відхиляючої поведінки особистості. Здебільшого такі поняття («відхиляюча поведінка» та «девіантна поведінка») вживаються як тотожні та виражають поведінку, яка порушує загальноприйняті в суспільстві норми і правила. Інші різновиди відхиляючої поведінки відображають різні аспекти і можуть бути класифікаційною основою девіантної поведінки. Аналіз досліджень із визначеної

проблематики вчених, а саме: Т. Андрюшок, Л. Волинець, С. Харченка, А. Капської, О. Безпалько, Р. Вайноли, В. Яремчук [8; 9; 10; 11; 12], дозволяє стверджувати, що девіантною поведінкою називають вид соціальної поведінки, яка не відповідає прийнятним у суспільстві нормам і рольовим призначенням і передбачає наявність трьох взаємопов'язаних компонентів: людини з властивою їй формою/типом поведінки; норм або очікувань суспільства (групи), які є критерієм оцінки поведінки з погляду її девіації; органу, установи чи особистості, які реагують на таку поведінку й оцінюють її як нормальну чи девіантну.

Девіантну поведінку в сучасних психологічних науках автори Г. Андреева, С. Белічева, Е. Змановська, Н. Пихтіна, Ю. Клейберг, Д. Майерс, Н. Максимова, Т. Малихіна, М. Скок та ін. розуміють як сукупність вчинків або окремі вчинки, дії, що порушують соціально-психологічні, моральні норми, правила та принципи, прийняті в суспільстві; поведінку, яка заподіює психологічної, фізичної, соціальної, моральної шкоди як самій особистості, так і суспільству загалом, і призводить порушника (девіанта) до ізоляції, лікування, виправлення чи покарання.

Аналіз праць вчених із педагогіки і соціальної роботи, а саме: Б. Алмазова, Л. Міщик, З. Білоусова, А. Хоміч, дозволяє стверджувати, що девіантна поведінка неповнолітнього допускає, що особистість неповнолітнього негативно оцінюється з боку інших членів суспільства; така поведінка завдає шкоди, насамперед, самій особистості чи оточуючим; колектив авторів (О. Рассказова, Ю. Чернецька, С. Харченко та ін.) у своєму навчально-методичному посібнику для майбутніх працівників соціальної та освітньої сфер визначають девіантну поведінку як поведінку індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення таких норм [13].

У дослідженнях психологів Б. Ананьева, Л. Виготського, С. Рубінштейна констатується відсутність у дітей природної схильності до девіантної поведінки, але наявність генетичної схильності до середовищних впливів, здатних зумовити асоціальні вчинки. На думку С. Рубінштейна, дія зовнішніх причин пов'язана із внутрішніми умовами, причому останні самі формується внаслідок зовнішніх впливів.

Аналіз досліджень, присвячених виявленню причин, що впливають на прояв девіантної поведінки неповнолітніх, дозволяє зазначити наявність провідних концепцій: соціальної та біологічної, що поєд-

нуються у спільну концепцію. Положення соціально-біологічної концепції розглядаються в роботах Д. Беляєва, П. Федосеева тощо, в яких актуалізована проблема співвідношення біологічного та соціального в розвитку людини.

Зазначене цілком співвідноситься з теоріями М. Вільямса, О. Кернберга, А. Фрейд, що основною причиною девіацій є дефекти соціалізації, особливо в дитинстві. Н. Максимова зазначає, що поведінка людини пояснюється такими біологічними передумовами: патологією біологічних потреб, які нерідко стають причиною сексуальних збочень, статевих злочинів; нервово-психічними розладами (психопатією, неврастениєю, пограничними станами); спадковими захворюваннями, особливо обтяженими алкоголізмом; психофізіологічними навантаженнями, конфліктними ситуаціями, зміною хімічного складу навколишнього середовища, які призводять до різних соматичних, токсичних захворювань і є додатковими кримінальними чинниками [14].

Розкриваючи сутність і причини виникнення девіантної поведінки неповнолітніх правопорушників, зупинимось на питанні класифікації девіацій. І. Бех, А. Бойко, Н. Максимова, О. Падалка виділяють такі підстави для класифікації девіацій: радіус прояву девіантності (індивідуальні та групові), сфери прояву (культурні та психічні), рівень відхилення й тип норми, що порушуються (правові, моральні, культурні), характер активності (конструктивний і деструктивний). Науковці зазначають, що «радіус» девіантності залежить від характеру особистісних проблем, характеру культури, групових традицій, релігійних норм тощо. За наявності індивідуальних відхилень окремий індивід відкидає норми своєї субкультури. Групову девіацію розглядають як конформну поведінку члена девіантної групи щодо її субкультури. Так, підлітки з важких родин, які проводять більшу частину свого життя в підвалах, вважають нормальним таке середовище, керуються своїм моральним кодексом, своїми законами та культурними комплексами. У такому разі наявне групове відхилення від домінуючої культури, тому що підлітки живуть відповідно до норм власної субкультури.

Розкриваючи питання дослідження щодо сутності та причин виникнення девіантної поведінки в неповнолітніх правопорушників, наголосимо, що, залежно від причин, які спонукають порушувати норми поведінки, Н. Максимова виділяє чотири групи дітей: важковиховувані діти, в яких порушення уявне; педагогічно занедбані діти з несформованими моральними уявлен-

нями і звичками, значними прогалинами в морально-етичних знаннях; власне важкохворі діти, чиї відхилення в поведінці детерміновані глибинними змінами особистості, пов'язаними з «розладом відносин»; діти, чия поведінка пояснюється особливостями розвитку емоційно-вольової сфери – психопатією, акцентуацією характеру, неврозами тощо [14; 15].

Далі звернемося до виділення причин, що впливають на девіантну поведінку підлітків. Причини девіації розуміються як істотні обставини, які є підґрунтям для виникнення конкретних правопорушень або злочинів.

Психолог Ю. Клейберг вважає, що девіантна поведінка особистості обумовлена такими соціальними причинами/чинниками: культом насильства в сучасному мистецтві (кіно, музиці, книгах тощо), який негативно формує духовний світ молоді; станом аномії (падіння моральності), властивим кризовому суспільству; соціальною політикою (спрямованою на піддрив сімейних цінностей, національних ідей виховання); незадоволеністю соціальних потреб; відсутністю життєвих перспектив, завищеними очікуваннями підлітків щодо матеріального добробуту; поганою організацією дозвілля [16].

У науковій соціально-педагогічній літературі (М. Алемаскін, А. Белкін, О. Безпалько, Л. Зюбін, А. Капська, О. Кочетов, І. Невський, С. Харченко тощо) дослідники розглядають проблему девіацій із погляду вікового підходу й суспільної активності неповнолітніх, на основі чого виділяють чотири групи дітей: перша група поєднує важковиховуваних дітей, яким байдуже до навчання, вони періодично порушують дисципліну, правила поведінки (прогулюють, влаштовують бійки), проявляють деякі негативні якості (грубість, брехливість); до другої групи належать педагогічно запущені підлітки, які негативно ставляться до навчальної та суспільно корисної діяльності, систематично порушують дисципліну і норми моралі, допускають проступки (прогули, бійки, паління, вживання алкоголю), постійно проявляють негативні якості особистості (грубість, лень, нечесність, жорстокість); третя група поєднує в собі підлітків-правопорушників – важковиховуваних чи педагогічно запущених підлітків, які здійснили правопорушення (дрібна крадіжка, хуліганство тощо), вони порушують адміністративні й інші норми, перебувають на обліку в секторі ювенальної превенції чи направлені комісіями у справах неповнолітніх до спецшкіл чи спецпрофтехучилищ; до четвертої групи належать неповнолітні злочинці – педагогічно запущені підлітки

та юнаки, які вчинили кримінальний злочин, порушили правові норми і направлені судом у виховно-трудова колонії.

Сучасні наукові досягнення дозволяють стверджувати, що успадковується не якась форма розладу поведінки, а певні індивідуально-типологічні властивості, особливості характеру, які можуть збільшувати ймовірність розвитку девіантної поведінки підлітків. Однак під впливом соціальних чинників відбувається формування особистості, її світогляду, мотивів поведінки.

Важливо підкреслити, що переважною більшістю вчених не зазначається прямий зв'язок між родовими ознаками людини та її асоціальною поведінкою. Серед чинників, що викликають появу та наростання порушень характеру, вчені: К. Леонгард, Ю. Антонян, В. Баженов, А. Єгоров, В. Бойко, М. Буянов, В. Татенко, І. Трубавіна, В. Савка, І. Козубовська, називають спосіб життя сім'ї, стосунки між її членами, кризу шкільної системи освіти, алкоголізм тощо. Отже, девіантна поведінка обумовлена не природженими механізмами, а соціально-психологічними причинами, серед яких і характер мікросередовища, групові взаємини, недоліки виховання тощо. Опоередкована роль у розвитку девіантної поведінки належить біологічним факторам, зокрема вони визначають характер реакцій індивіда на вплив середовища. Девіантна поведінка є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких переломлюється крізь систему відносин особистості.

Отже, характеризуючи наукові підходи до висвітлення сутності, причин і наслідків виникнення девіантної поведінки в неповнолітніх у контексті створення нової системи пробації, зауважимо, що в педагогічній і психологічній літературі не вироблено єдиного погляду на визначення поняття «девіантна поведінка неповнолітніх правопорушників». У наявних термінологічних визначеннях, які близькі за змістом, поряд із поняттям «девіантна поведінка» вживається синонім «поведінка, що відхиляється від соціальних норм». Найчастіше таку поведінку називають антисоціальною, асоціальною, делінквентною, дезадаптивною, деструктивною, саморуйнівною, адиктивною, психопатичною, акцентуованою, неадекватною, нестандартною, соціально неадаптованою, патологічною тощо. Девіантних підлітків також називають по-різному: неповнолітні правопорушники, підлітки «групи ризику», важкі підлітки, педагогічно запущені підлітки, соціально запущені підлітки, важковиховувани підлітки.

Виходячи із проведеного аналізу, ми уточнюємо поняття «девіантна поведінка неповнолітніх правопорушників» щодо досліджуваної проблеми як дію, яка не відповідає соціально схвалюваним нормам, цінностям, культурі поведінки, що склалися в умовах соціальної дезорганізації з переважанням таких чинників-детермінантів, як насильство, аморальність, ізольованість від соціально-культурного середовища, нерідко з дефектами психічного здоров'я, відсутністю зовнішнього та внутрішнього контролю.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, ми можемо стверджувати, що девіантна поведінка розглядається як результат складних взаємовідносин між суспільством і конкретною особою/неповнолітнім. З одного боку, цілком очевидно є наявність у суспільстві причин для відхилень у поведінці, серед яких і соціальна нерівність, соціальна дезорганізація тощо. З другого боку, не можна заперечувати ролі індивідуальності підлітка у процесі соціалізації його особистості. До зовнішніх факторів, що обумовлюють девіантну поведінку, можна віднести такі явища соціального середовища: соціально-економічну ситуацію, традиції, молодіжну субкультуру, особливості сімейного виховання, вплив друзів та інших значущих людей. Негативно вплинути на життєдіяльність підлітків можуть зміни, які відбуваються в соціально-економічному житті суспільства: багато хто з них втрачає звичні життєві орієнтири, віру в духовні цінності, суттєво послаблюються родинні та виробничі зв'язки, що призводить до зниження можливостей соціального контролю.

Виникнення девіантної поведінки неповнолітніх є результатом взаємозв'язку та взаємовпливу внутрішніх, суб'єктивних умов, які впливають зі структури особистості людини, та зовнішніх умов.

Подальша наша робота буде присвячена вивченню проблеми діагностики рівнів підготовки майбутніх працівників соціальної сфери до здійснення соціально-педагогічного супроводу неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дворецкая И. Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения : быт, нравы, идеалы / И. Дворецкая. – М. : Юристъ, 1996. – 575 с.

2. Долгова А. Криминология : [учебник для вузов] / под ред. А. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Нор-ма, 2005. – 912 с.

3. Ломброзо Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике : Анархисты / Ч. Ломброзо. – М. : Инфра-М, 2004. – 320 с.

4. Личко А. Психопатія і акцентуації характеру в підлітків / А. Личко. – СПб. : Мова, 1996. – 350 с.

5. Синявський В. Психологічний словник / [авт.-уклад. : В. Синявський, О. Сергєєнкова] ; за ред. Н. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2007. – 274 с.

6. Кохан В. Тематичний словник-довідник з соціології / за ред. В. Кохана ; укл. А. Александровська, Є. Буга, Ю. Ткачук та ін. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. – 112 с.

7. Шинкарук В. Філософський словник / за ред. В. Шинкарука. – 2-ге видання, – К. : Головна редакція Української Енциклопедії, 1986. – 763 с.

8. Андрюшок Т. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання у загальноосвітній школі / Т. Андрюшок. – Херсон, 2002. – 256 с.

9. Волинець Л. Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. Волинець, Н. Комарова, І. Іванова. – К., 2008. – 200 с.

10. Харченко С. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / С. Харченко ; за ред. І. Зверева, О. Безпалько, С. Харченко ; за заг. ред. І. Зверєвої, Г. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

11. Капська А., Безпалько О., Вайнола Р. Актуальні проблеми соціально- педагогічної роботи / А. Капська, О. Безпалько, Р. Вайнола ; за ред. А. Капської. – К. : Державний центр соціальної служби для молоді, 2002. – 164 с.

12. Яремчук В. Психокорекційна робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки / В. Яремчук // 36. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Ч. 2. – 2013. – С. 187-193.

13. Андреева М. Робота з дітьми і молоддю в інклюзивному та інтегрованому освітніх середовищах : [навчально-методичний посібник] / [М. Андреева, К. Волкова, Т. Отрошко, О. Рассказова, Ю. Чернецька, С. Харченко. – Х. : Харківська гуманітарно-педагогічна академія, 2016. – 212 с.

14. Максимова Н., Толстоухова С. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді / Н. Максимова, С. Толстоухова. – К., 2000. – 200 с.

15. Максимова Н. Психологія девіантної поведінки : [навч. посібник] / Н. Максимова. – К. : Либідь, 2011. – 520 с.

16. Клейберг Ю. Психологія девіантного поведіння / Ю. Клейберг. – М. : Юрайт, 2011. – 160 с.